

KOLLÁROVÁ, Ivona: SLOBODNÝ VYDAVATEĽ, MYSLIACI ČITATEĽ. TYPOGRAFICKÉ MÉDIUM V JOZEFÍNSKEJ DOBE. Budmerice : Rak, 2013. 296 s.

Výskumu vydavateľského prostredia, knižného trhu a v rámci toho aj špecifickej problematike cenzúry v uhorskom prostredí v druhej polovici v 18. storočí sa Ivona Kollárová venuje systematicky už od počiatku svojich vedeckých aktivít – po monografiách *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche* (Bratislava, 1999) a *Vydavatelía v 18. storočí*. Trilógia k dejinám typografického média (Bratislava, 2006) jej na konci minulého roku vyšla ďalšia kniha s veľavravným názvom *Slobodný vydavateľ – mysliaci čitateľ*.

Predstavuje v nej reformu cenzúrneho systému z roku 1781, ktorej iniciátorom bol Jozef II. Jeho koncept dvanástich téz mal názov *Základné pravidlá pre ustanovenie systému knižnej cenzúry* a ich úplné znenie je súčasťou publikácie. *Pravidlá* reprezentujú panovníkovu predstavu o minimálnej regulácii knižného trhu v záujme o zvyšovanie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva, a tak aj o zefektívnenie hospodárskeho rastu celej monarchie.

Kollárová však nie je iba strohým komentátorom panovníkových predstáv, myšlienok a ideí. Vo svojej monografii vytvára mimoriadne vzácny a vďaka poctivej detailnej práci s nie ľahko dostupným pramenným materiálom (nie len s oficiálnymi dokumentmi a vyhláseniami či zachovanými knihkupeckými katalógmi alebo inzerciou v dobových periodikách, ale aj s – často len torzovito zachovanou – korešpondenciou vydavateľov, kníhkupcov a autorov) plastický obraz o tom, akú odozvu a skutočnú podobu mal tento konštrukt v praxi, konkrétne v uhorskom politickom kontexte so zameraním na slovenské prostredie. Systém panovníkových inštrukcií tu totiž podliehal výraznej a svojráznej aplikácii ľudí s ním nie celkom stotožnených (s. 236). Panovníkova predstava o modernizácii monarchie, ktorá stála na počiatku aj jeho reformy cenzorského systému, vyvolala veľké diskusie a spustila nepredvídanú reakciu s nečakanými produktmi.

Kollárovej knihu preto možno označiť za veľmi cenný pokus o sprostredkovanie informácií o reálnom stave typografickej kultúry v osemdesiatych rokoch 18. storočia a o jej bližšie porozumenie – napríklad aj toho, aké boli skutočné pohnútky na vydávanie kníh, kto knihy kupoval a čítal, aká bola odozva na ne a pod.

Sledujúc základnú líniu *Pravidiel*, venuje sa autorka rôznorodým problémom súvisiacim s cenzúrou a ponúka mikroanalýzu toho, čo skutočne priniesla „josefínska sloboda“ na slovenský trh.

Okrem procesu aprobácie rukopisov, dovezených kníh a prekladov či osobitného problému dotlačne podrobne popisuje systém cenzorských úradov, či už v rámci celej monarchie, alebo vnútri cirkevných spoločností. Bližšie predstavuje úlohy a kompetencie cenzorov a neprehliada ani negatívne dopady ich činnosti, prípadne snahy autorov a vydavateľov o obchádzanie cenzúry. Okrem pohľadu na fungovanie oficiálneho systému ponúka aj sondu do „mentálneho sveta“ cenzora a pokúša sa zmapovať pravé motívy jeho činnosti.

Následne sleduje podobu a zmeny knižného trhu, aktivity vydavateľov a kníhkupcov, resp. ich praktiky pri distribúcii kníh, a to bez ohľadu na ich konfesijnú príslušnosť.

Upozorňuje tiež na výmenu dominantných žánrov (v línii od modlitby k románu). Veľkú pozornosť venuje fenoménu brožúr a jarmočných tlačí. Podrobne napríklad zmapovala predaj konkrétnych titulov brožúr v Uhorsku, na čom demonštrovala rozdielnosť nemeckého a slovenského čitateľského publika. Priamy dôkaz pritom ponúkla v *Konvertovacej tabuľke brožúr*, kde presne zrekonštruovala osudy nemeckých brožúr, ktoré sa dostali do uhorského prostredia – či boli v Uhorsku iba dotlačené, či boli aj preložené do maďarčiny alebo do slovenčiny, resp. češtiny, a aké boli na ne ohlasy a reakcie.

Popri tom neobchádza ani rozdiely medzi oficiálnou knižnou produkciou a tzv. zakázaným čítaním. V rámci toho spomína dôležitý fenomén verejných čítární. Keďže išlo o inštitúcie sledujúce predovšetkým zisk, bolo v ich ponuke predovšetkým to, o čo bol skutočný záujem, ich katalógy presnejšie dokumentujú dobový čitateľský vkus. Zdôrazňuje však, že ani v ich oficiálnych zoznamoch nie je vždy zachytené to, čo skutočne ponúkali a podáva dôkazy o tom, že ich súčasťou bola aj skupina zakázaných titulov, tzv. čitateľský „underground“ (napríklad slobodomurárska, okultistická alebo pornografická literatúra), ktorá vyvoláva veľký záujem a poukazuje na potrebu ďalšieho a podrobnejšieho výskumu čitateľského dopytu.

Veľkú pozornosť venuje aj stratégiám autocenzúry samotných autorov a ich úsiliu o zachovanie anonymity, napríklad prostredníctvom používania falošných impres. Psychológii autora a jeho tvorby vníma ako veľmi dôležitú, hoci ťažko uchopiteľnú tému pre nedostatok priamych svedectiev. I napriek tomu upozorňuje na viaceré indície, ktoré vedú k presnejšej predstave o tom, čo sa skutočne mohlo odohrávať vo vnútri autorov.

Dôležitou súčasťou jej výskumu je aj problematika recepcie tlačenej produkcie, t. z. problematika vývinu čitateľského publika, sledovanie čitateľského vkusu, postupnej zmeny kvalitatívnych i kvantitatívnych podmienok rozvoja čítania – okrem cenzúry spomína aj ďalšie „bariéry“, predovšetkým nezáujem čitateľov a absenciu čitateľských návykov, ako aj ďalšie psychologické faktory, ktoré ovplyvňovali mieru kultivácie obyvateľstva. (Obyčajní ľudia nielen že nerozumeli knihám, ale ani nepociťovali potrebu ich čítať a už vôbec nie ich kupovať.)

V neposlednom rade Kollárová upozorňuje aj na to, že rozvoj čítania naštartoval proces postupného formovania verejnej mienky a otvorenej „slobodnej“ kritiky spoločenských a politických pomerov v štáte.

Napokon sa priebežne dotýka aj viacerých špecifických problémov slovenského literárneho života v danom období, akým bol napríklad proces formovania národnej literatúry – teda literatúry písanej v národnom jazyku (v rámci toho upozorňuje na nutnosť rozlišovania Slovákov a Čechov/slovenčiny a češtiny). V tejto súvislosti ponúka inšpiratívne námety na riešenie ďalších otázok osvetľujúcich proces slovenského literárneho vývinu: vysvetľuje napríklad príčiny nárastu náboženskej knižnej produkcie určených pre domáce praktizovanie náboženstva alebo v rámci úvah o autorskej stratégii vedie k hľadaniu skutočných dôvodov autorov ovplyvňujúcich ich voľbu konkrétneho žánru či tém. Ponúka viaceré dôkazy toho, ako sa slovenskí autori vedome a cielene usilovali urobiť

z nečítajúceho publika čítajúce – podrobne opisuje napríklad mechanizmus predaja *Starých novín literného umění*. Hľadá príčiny neúspechu jednotlivých titulov. Na príklade Bajzovho románu *René mládenca príhody a skúsenosti* alebo Fándlyho *Dúvernej zmlúvy* poukazuje na komplikácie pri ich vydávaní, ktoré spôsobila uhorská vnútrocirkevná cenzúra. Tá ich vydanie zakázala aj napriek tomu, že obaja autori – v snahe obísť ju – žiadali o imprimatur priamo vo Viedni a ona ich vydanie aj povolila. Aj tieto prípady sú podľa Kollárovej dôkazom toho, že diela, ktoré by v európskom kontexte neboli ničím výnimočným, v uhorskom kontexte boli vnímané úplne odlišne a potvrdzujú, že „sloboda literárnej tvorby počas jozefínskeho decénia na slovenské územie neprišla; hoci si autori chodili po ňu do Viedne, v autonómnych mikropomeroch dozoru miestnej cirkevnej hierarchie viedenské imprimatur neplatilo“ (s. 188).

Okrem toho autorka dáva do pozornosti ešte rad ďalších motívov, problémov a oblastí vhodných na ďalší výskum a na podrobnejšie poznanie – jedným z nich je napríklad návrh na skúmanie reklamy a reklamnej stratégie, opätovne tiež pripomína nutnosť lepšieho poznania čitateľského publika, jeho zloženia, preferencií a čitateľských trendov, osobitne zdôrazňuje tému strachu z čítania.

Všetky sledované motívy pritom spomína a špirálovito rozvíja v rôznych konotáciách a kontextoch, čím sa jej darí vytvoriť skutočne viacrozmerný obraz toho, akú odlišnú podobu napokon mala pôvodná cisárova predstava o slobode tlače v každodennom živote. Práve táto výrazná diskrepancia ju vedie k tomu, že jozefínske obdobie považuje za veľmi dôležité „laboratórium na výskum typografického média“ a „inšpiratívny priestor na kladenie otázok a hľadanie odpovedí“ (s. 44).

Lenka Rišková

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: lenka.riskova@gmail.com